

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА „ЧОРНОГОРИ“

Під редакцією Др. К. Трильовського. Ч. 1.

Про
Січових Стрільців.

Написав
Р. ДАВНИЙ.

ВІДЕНЬ 1921.

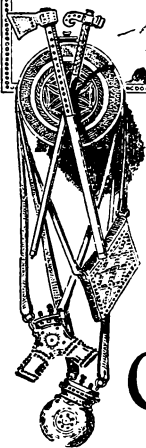
Накладом „Чорногори“, спілки з о.п.

З друкарні Христофа Райсера Сміа.

Командант корпусу С. С. отаман (генерал) **Евген Коновалець** зі своїм штабом.
З ліва на право сидять: сотн. М. Матчак, полковник і шеф штабу А. Мельник, отам. Е. Коновалець, полк. Р. Сушко,
осавул (підполк.) І. Данків. — Стоять: сотн. І. Андрух, полк. Р. Дашкевич, осавул В. Кучапський, сотн. П. Чиж.

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА „ЧОРНОГОРИ“

Під редакцією Др. К. Трильовського. Ч. 1.

Про
Січових Стрільців.

Написав

Р. ДАВНИЙ.

ВІДЕНЬ 1921.

Накладом „Чорногори“, спілки з о.п.

З друкарні Христофа Райсера Синів.

Честь героям!

(Намісць передного слова.)

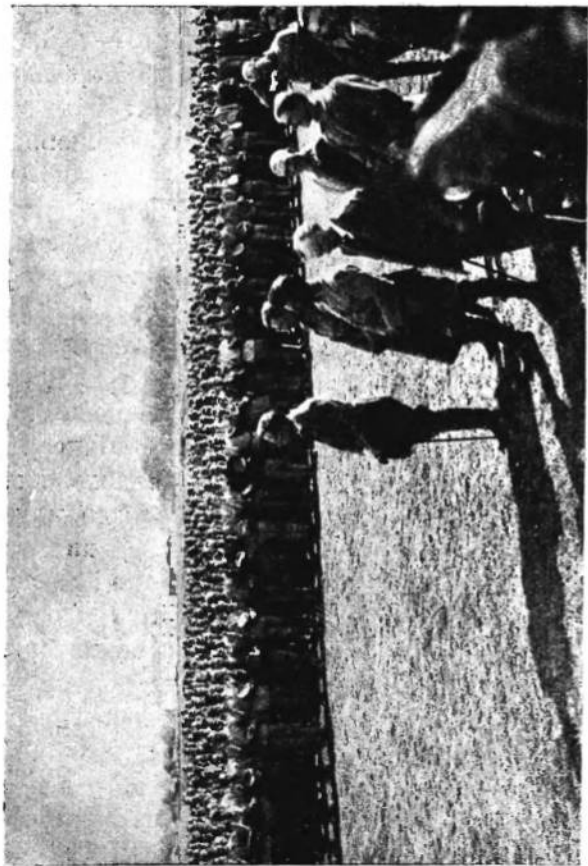
Наш народ вже не хоче бути „тяглом у поїздах бистроїздних“ у своїх ворогів, як о се його обвинувачував Ів. Франко у славнім заспіві до „Мойсея“. Правда — не всюди він однаково завзято випрягався з чужих шорів. Декуди — як ось в Галичині — кинувсь він був спершу дуже горячо до боротьби о свою волю, та коли не повелось — скоро остиг і осів маком. На Великій Україні буває всіляко: на теж вона і Велика: однак осередна полоса по обох боках Дніпра найлучше держиться, не подався, борониться проти розбійничого наїзду московських імперіялістів, а хоч вони і цілі села зрівнують зі землею і тисячі не лише селян, але й жінок та дітей безпощадно вбивають — то з крови невинних жертв повстають нові местники, нові борці! Сорок мільйонів народа знищити, з'їсти — се вже занадто велике завдання навіть для заводових убійників з Москви, Орла чи з Тули.

Не відразу прийшло одначе до так великого зриву народного гніву: з початку треба було героїв-піонерів, котрі-би показали народові, що вже від 150 літ не хапав за зброю, що опір, самооборона можливі і що вони навіть без уваги на успіх, — прямо зі зглядів на вимоги історичної хвилі *мусять* бути, *мусять безумовно* бути!

Тими першими борцями й були „Українські Січові Стрільці“ — та їх продовження: „Січові Стрільці“. А вийшли вони знову з іншої організації: зі „Січей“*) та „Українського Січового Союзу“, що ще майже півтора року перед вибухом світової війни, бо в перших днях марта 1913 року, заложив у Львові перше „Товариство Січових Стрільців“, так, що до початку світової війни було у Сх. Галичині вже 96 таких Товариств. І ось та молодь, повна посвячення, повна віри в світляну будучність українського народу — показала йому дорогу до неї, та й не лиш показала, але й зросила ту дорогу своєю героїською кровю та утвердила її, вимостила її своїми тілами.

Про повстання січово-стрілецького руху написано більше в „Запорожці“, календарі на рік 1921 Докладної історії самого легіону „Українських Січових Стрільців“ ще нема оголошеної; є лише поодинокі спомини та начерки. Многі з „Українських Січових Стрільців“, діставшись до московської неволі, ось як А. Мельник, Р. Сушко, доктор Воєвідка, Ф. Черник і другі, знайшлися по вибуху рос. революції у Києві і там організуються спершу для оборони *Східної Галичини*, zagrożеної знаними актами двох цісарів з 5. падолиста 1916 року. Розвії історичних подій наказав їм одначе звернути свою зброю передовсім в інший бік: в обороні Великої України і її „Центральної Ради“, zagrożених „братним“ народом московським, що ледви скинувши зі себе царські окови, простягнув зараз

*) Першу „Січ“ відкрито дня 5. мая 1900 року в Завалю, сніятинського повіта.

Заприсяження нових С. Стріпців в присутності головного отамана Сімона Петлюри.
За ним стоїть от. Е. Коновалець та державний інспектор Кедровський.

свою медвежу лабу за молодю волею українського люду. І як раз коротку історію повстання тої нової самоохотницької організації військової разом з коротким начерком її славних боїв в обороні державної самостійности України — подав отся праця, котру як перший томик нашої *Народної бібліотеки „Чорногори“*, пускаємо у світ. Написав її один з висших командантів „Січових Стрільців“, що сам брав живу участь в їх організації та в їх геройських подвигах.

Слова його твору прості, звичайні, бо пише їх рука, що звикла більше до меча, як до пера. Вона впрочім і перед війною володіла справно січовим топірцем між січовою братією, та крісом — Верндлем в „Товаристві Січових Стрільців“.

Отся його праця не має претенсії на повність: вона-ж і за коротка на те. Та в тій ляконічності, звичайности, безпретенсіональності є власне сила та вага того твору: він сими прикметами нагадує прямо деяких давних клясичних грецьких та латинських письменників. Ми маємо надію, що старшина „С. С.“ видасть обширну, на урядових документах оперту історію свого славного легіону. Та се в найближшій будучности не так то й можливо: архів С. С., зложений до кількох цементових домовин, — закопаний десь на Великій Україні і не так то безпечно та легко було-б його тепер видобути. Тому поки-що нехай сей звязлий начерк з рук одного з визначних старшин С. С.-ів сповнить свою важну службу перед українською суспільністю: нехай представить їй як боролись, як терпіли та як умирали за волю України її

найкращі діти, нехай стане українськім молодіжи живим приміром до наслідування, а всіх нас нехай кріпить в хвилях зневіри представленням тої великої, святої саможертви...

Ох! бо-ж ми в тії довгій, сотки літ триваючій неволі затратили навіть хист для зрозуміння та оцінення жертви, посвяти, геройства...

Для нас се поняття, що немов злетіли з чужої, далекої якоїсь планети, де вони може й на місці, зрозумілі для всіх та оцінені достойно...

Але для нас, що звикли хиба лише до „укритої злости, та облудливої покірности“ — як каже Франко, для нас ті поняття чужі, незрозумілі. Ми і єствуємо досі мабуть лише завдяки різним „малоросійським хитростям“ та рутенським „фірточкам“, котрих потребу втовкмачував в голову Гімназійної молодіжи в Тарнополі один її учитель...

Тому й не диво, що коли доля зведе нас з одним чи другим учасником тих подій славних, тих боїв геройських — ми прямо не знаємо, на яку ногу себе поставити перед ним, таї вибираємо звичайно те, що як раз відповідає нашій рабській вдачі: ми стаємо на *становищі хамськїм*, мовляв: чого сеї обдертий, виголоджений чоловік від нас хоче?! Він був при „Стрільцях“? Він-же хиба лише для „фальшивої амбіції“ пристав до них, щоби потім перед людьми чванитись: ось який то я великий герой!

І ми згорда, а в найліпшійм случаю рівнодушно відносимся до нього таї раді, коли він чимскорше „відчепиться“ від нас.

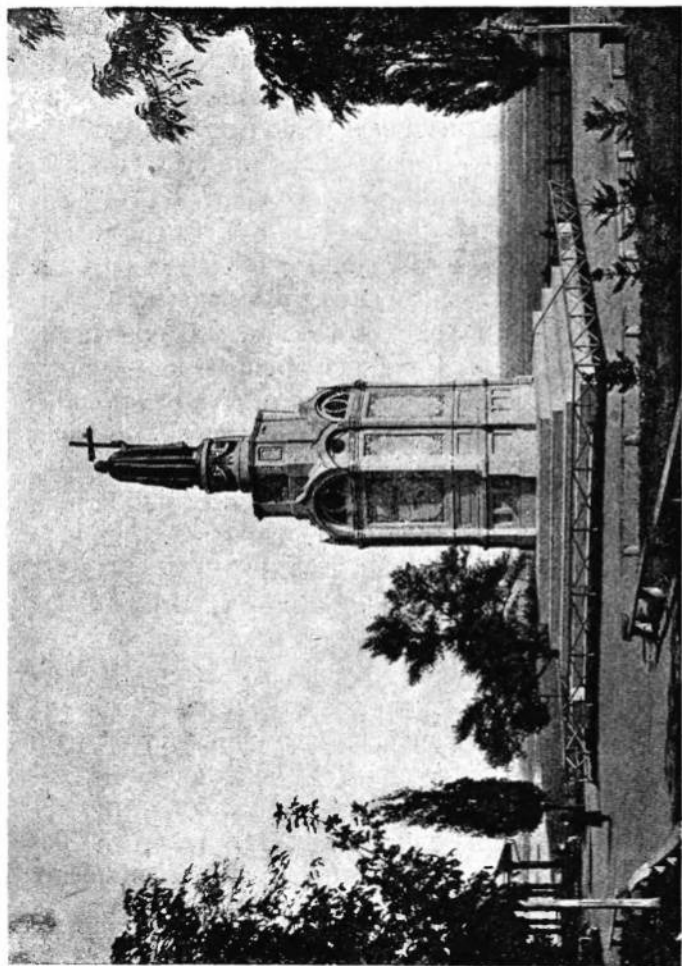
Колись, може і в не так дуже й далекій бу-

дуччині ґеніяльні поети і кобзарі будуть складати балляди та народні думи про діла наших теперішних борців за волю і не найдуть може навіть досить слів погорди для їх сучасників, що їх жертви оцінити, а їх самих достойно пошанувати не вміли!

Та дарма! По суспільности, що для „малоросійської хитрости“ навіть в *сім'ї (!)* виреклася була своєї мови, що й досі, хоч і говорить по свому, та думає по чужому,*) по суспільности, котрої друга навіть більше на своє українство зарозуміла частина стидався прямо всякого національного ентузіазму і на всі боки, мов злодій, оглядався, чи який Ляшок не шепне: „не випада“, котрої молодіж переважно й досі не вміє співати свого національного гимну, по такій суспільности — чого-ж кращого сподіватися?! „Нехай Німець скаже“, наї Лях заакцептує, а Москаль прихвалить, — то може й ми, скрадаючись мов злодії, — на власній землі, попід тинню, та оглядаючись на всі боки, може й ми будемо ласкаві признати жертву, героїство, посвяту таки *наших* борців, *наших* героїв!

А Німець вже й „каже“, хоч як поки-що то ще менше в пресі, а більше приватно. Ось що я чув від одного Німця, представника одної великої фірми торговельної у Відні:

*) Клясичний примір — се те наївно-ідіотичне „зараз“, котре в декого заступає прямо польське „панє добродзею“ або московське проклинання в матір. П. Модест Левицький вже від довшого часу — останній раз у „Волі“ — борєся проти сего безглуздя!

Памятник Володымира Великого в Київѣ.

„Я був по ділам нашої фірми у Києві, там і захопила мене московська навала. При помочі звісної „русскої конституції“ — взятки, я щасливо відістався з Києва, і то пішки то кіньми поспішав в напрямі галицької границі. Одної ночі, на чистім полі застеленім снігом, далеко від людської оселі, — обскакує нас ціла стежа озброєних молодих людей. „Стій! Звідки? Куди?“ Я і оповів їм ломаною українщиною та зауважав, що вони, очевидно в тії ціли, щоб я не розумів, почали говорити між собою по німецьки. Тоді й мені розв'язався язик, а і вони, видячи, що я не ворог-Москаль, щирійше зі мною поговорили. Куди-ж ви йдете? „Визваляти Київ, столицю України!“ А тут чисте, сніжне поле, як оком глянь! Певно — мусіло їх і більше бути, але що то всьо на ті безмежні простори, тай на тих 40.000 московської дичи, що, занявши Київ, сунула далі на полудневий захід!“

„Dieser Mut! Dieser Idealismus!“ — закінчив Німець, піднявши для зазначення подиву свої очі в гору.

Оголошуючи отсю працю С. С.-ця, Р. Давного (псевдонім) маємо надію, що за нею піде більше подібних начерків, споминів, монографій поодиноких битв та виправ. Кожда частина нашої правильної армії, кожда повстанська чи партизанська група однако для нас важні та пошановання достойні. І нічо так не кидає посіву нового героїства, як живий примір героїства *сучасного*, нового. Бо-ж примірів героїства у нашій історії маємо много, одначе ми на них дивимося, як на щось тепер неможливе та не-

досягне: „Ось, мовляв, — які славні були у нас предки! Куди, куди нам до них! Інші були часи та інші люде!“

Але такі праці, як отся Р. Давного, доказують, що се неправда. Є у нас герої, є борці, є ідеалісти, що свої кости кладуть добровільно, як підвалину будучої пишної будівлі українського громадянського та державного життя! Та ми їх пошанувати не вміємо, а забуваючи на їх рани та на тисячні небезпеки, на які вони наражались і ще наражаються, сягаємо зараз до пазухи за нашою „програмкою“, а коли вони до неї не підходять, так нічим їх саможертва, нічим їх рани, їх кров!

Отсих кілька слів ми зважуємося сказати нашій громаді, подаючи їй начерк Р. Давного. Най вона не додивлюєся в кождім слові, в кождім поданім образці зараз якогось потайного наміру, протегування, чи інтригування. Годі ждати, аж будучі покоління напишуть історію наших днів, теперішньої нашої визвольної боротьби. Честь, кому честь! Слава борцям і героям! Не лише Черникові і Загаєвичові здвигне визволений, вдячний народ світлі пам'ятники, але і кождий Стрільчик, що поляг у бою, буде мати свій пам'ятник, як має кождий борець за сполуку Італії у своїй рідній громаді! Начерк Р. Давного, та щира, настроєва стаття Д. Дорошенка про бій під Крутами, нехай будуть поки-що дрібними лавровими листками, зложеними на святі могили наших борців за волю.

Др. Кирило Трильовський.

Початки і організація.

Март 1917 року. Російська революція змела зненавиджений царат, збудила в серцях воєнних бранців Галичан, стомлених і знуджених безділлям в таборах полонених, надію на можливість праці при будованню української держави.

Автономія, здобута за Керенського, сприяла почасти розвоєві українського національного руху. Його осередком був Київ, де працювала вже від 8. квітня 1917 Українська Центральна Рада. Туди до української столиці зміряли думки і пляни бранця Галичанина. Він біг туди з далеких закутин зимного Сибіру і горячого Туркестану, з нараженням власного життя, з мрією докласти й дрібку своєї праці до великої будови.

„Як не тепер, так вже ніколи“ — здавалось кожному з них та хапавсь до роботи, яка лиш попала під руки.

Не легко скаладась праця. Москалі закидали українській політиці німецьку орієнтацію. Треба тому було працювати скрито, нераз під чужим іменем, під покривкою збігця з Галичини, щоби лиш не стягати закиду, будьто-би в українських інституціях працюють Австрійці*). Посвідку збігця

*) Австрійцями називано всіх австро-угорських воєнних бранців без ріжнці національної приналежності.

видавав „Галицько-буковинський комітет“, який опікувався збігцями і виселенцями з Галичини і Буковини.

У вересні і жовтні 1917 року почались між Галичанами наради над основанням якоїсь військової організації, яка би у лихій годині могла допомогти оружно Українській Центральній Раді. Ідеалом Галичан була Соборна Україна, тому й до будови української республіки повинні стати всі Українці звідки-б вони й не були.

17. листопада 1917 захопили большевики власть у Петрограді. Це розв'язало Україну остаточно від Росії. — Російський фронт проти Австрії і Німеччини розлітався. — До Києва прибувало багато українського війська*), зорганізованого з Українців-солдат давньої російської армії. Се

*) Організація, а взагалі українізація війська відбувалась в сей спосіб: юго-западний фронт і южний фронт складався переважно з полків набираних з України. З українських полків виділювано Москалів в московські полки, а на їх місце присялено з кадр потворені там українські сотні і курені на доповнення. Найскорше зорганізовано 44. корпус на юго-западнім фронті. — В Києві зорганізовано полк імені Богдана Хмельницького і Полуботка і вислано на фронт. Україна держала аж до 15. грудня, то є до завішення зброї — спільний фронт з Росією проти Австрії і Німеччини.

Чорноморська фльота оголосилася українською і викинула на всіх воянних кораблях український прапор.

По большевицьким перевороті в Петрограді прибули до Києва з фронту полки Богдана Хмельницького, Полуботка, Шевченка, Дорошенка, Сагайдачного, курінь самокатчиків (циклістів), курінь чорноморських матросів і иньші на попертя і охорону української влади.

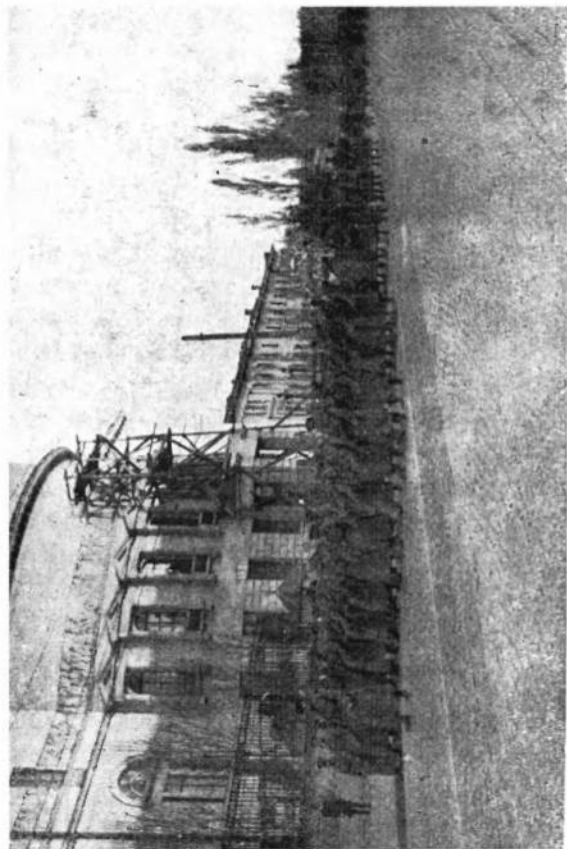

Командант корпусу С. С-ців,
отаман Евген Коновалець
(в однострою полковника).

військо розбріло всі російські частини, що були у Києві і на всій Україні. Власть на цілій українській території опинилась в руках Укр. Центр. Ради, що розпоряджала під сей час доброю міліоновою армією. Її виконавчою властю був Укр. Генеральний Секретаріят.

Якраз в падолисті 1917 року дійшла до Києва вістка, що австрійський цісар Карло потвердив обіцянку Франца Йосифа з попередного року — а саме віддати Галичину Польщі. Се загрожувало соборности України і потрясло всіми Галичанами. Скликано віче в салі Педагогічного Музею. По рефераті пізнішого команданта С. С. Коновальця і промові отамана Семена Петлюри, яка зробила дуже сильне вражіння, ухвалено боротись за Галичину з оружям в руках. В тій цілі вибрано комітет, який приступив просто до праці.

Тодішній Секретаріят Військових Справ згодився на організацію куріня з Галичан. Командантом назначено поручника російської служби Лисенка. — 22. падолиста 1917 року по агітації в таборі для полонених в Дарниці зголосилось 24 охотників до галицького куріня, розуміється охотників на війну проти Австрії в обороні Галичини. Для удержання традицій Українських Січових Стрільців (У. С. С.), які перші піднесли зборю за самостійну Україну, названо Галицький курінь — *Січовими Стрільцями* (С. С.). Охотників збираю в Києві і в таборах коло Києва. Вступати до С. С., що організовались на війну проти Австрії, було небезпечно, бо це стягало зі становища австрійського заміт злочину державної зради. Тому-то гурто-

С. Стрільці шльвують Центральної Ради (в „Педагогічнім Музеї“).

вались спершу у стрільцях найкращі одиниці, що не боялись вступити на такий шлях — на те, щоби лиш Українська Республіка згуртувала під собою всі українські землі. Старші Галичани, вірні Австрії, які опинились у Києві як давні російські заложники, поставились до С. С. негативно а навіть ворожо.

Тимчасом події пішли иньшим шляхом. Російський фронт валився зовсім. На фронті приходило до бійок між російськими й українськими частинами, — вкінці все рушило відділами або однимцем домів. Большевики, що укріпили власть в Росії, почали простягати руки й по Україну. Сила України лежала в її армії; большевики не могли міряться з нею на отвертім полі, тому кинулись вести пропаганду в українських частинах проти української влади. Це їм удалося. Поодинокі полки, як Шевченка у Києві, а Орлика в Полтаві перестали признавати Центральну Раду, а другі, як Полуботка, Дорошенка, Богданівський і иньші поволи розлізлись майже зовсім.

Війна в Московщиною.

Завдяки большевицькій пропаганді Україна опинилась без армії. Тоді Московщина почала війну. Уряд України мусів опертись на ці малі, але вірні частини, які ще залишились*). З кінцем грудня 1917 року числили С. С. около двіста стрільців. Вони мали боронити східних границь

*) Остались: Курінь С. С., гайдамацький загін і вольні козаки, зорганізовані з охотників та останки полків.

України. На приказ Секретаріату вислано одну сотню около 120 людей на охорону границь в Чернигівщину. Вона виїхала під командою бувшого уесеса сотника Черника wraz з останками полку імени Дорошенка в Михайлівський хутір, на границю України і Московщини.

В січні 1918 року відїхав пор. Лисенко з приказу уряду на мирові переговори до Береста Литовського, а тоді назначено командантом куріня С. С-ів *Евгена Коновальця*. Перша сотня С. С. еще не мала нагоди вступити в бій з большевиками, як вже наслідком бунту в полку Дорошенка відкликано її назад до Київа. Ряди С. С. кріпшали; з січнем чинили вони вже три сотні піхоти, відділ кулеметів і відділ гарматчиків (без гармат). Їх сила і число зростали wraz з большевицькою небезпекою, що загрожувала Україні.

Вже з початком січня 1918 заняли Москалі Харків, Полтаву і по залізничім шляху Полтава — Київ посувались на столицю України. Гроза наближалась. Щоб її як не усунути то бодай віддалити виїхав от. Петлюра з гайдамацьким загоном на Полтаву. На піддержку виїхала з ним знова перша сотня С. С. під командою сот. Сушка. По дорозі до Полтави відперто Москалів, очищено кілька стацій від ворога, а тимчасом большевики наступали вже другою дорогою на Україну по залізничім шляху Бахмач — Київ. Під *Крутами**) розбили вони і вирізали курінь студентів і зближались до столиці. Рівночасно підняли київські больше-

*) Стація на зал. шляху Конотопи — Київ у віддаленю 150 верств від Київа.

вики повстання проти Центральної Ради. Заняли арсенал на Печерську*), а за ними піднялись більшовики і на Подолі.

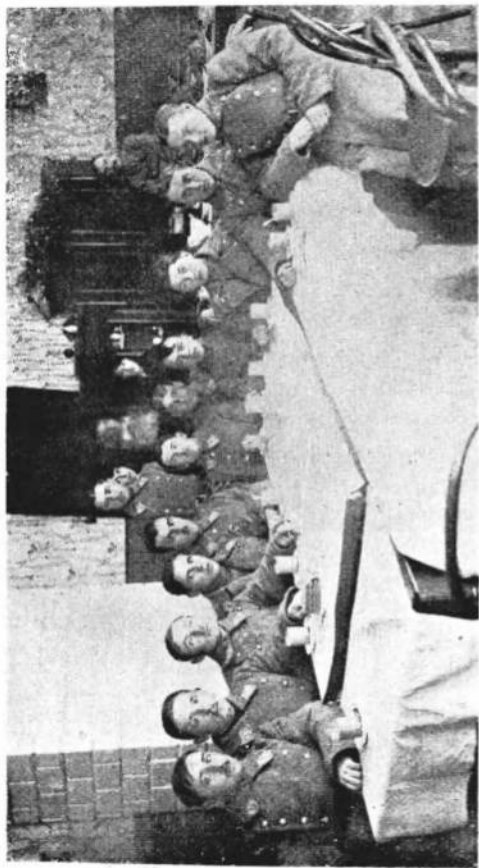
Залога в Києві під сей час була дуже мала. Всего частина С. С. (дві сотні, відділ кулеметів і гарматчиків), та вільні козакі. Прочі українські частини**) оголосили свою неутральність і не хотіли вступати в бій.

Вільні козакі откружили Печерськ, але здобути його не могли. Два дні греміли гармати і кулемети, а 21. січня рано около 11. год. більшовики почали наступ — одні з Печерська, другі з Подоля на осередок міста. Рівночасно заняли також Дарницю і Слобідку і в сей спосіб відтяли дорогу Гайдамакам з Полтави до Києва.

Згаданий день с. в. 21. січня був дуже критичним для України. Укр. Цент. Рада радила в педагогічнім музею при Володимирській вулиці, куди заміряли дістатись більшовики з Подолу. Вони заняли вже були Житомирську вулицю, Михайлівський монастир і опинились під пам'ятником Хмельницького. Їх ліве крило дотягало до Хрещатика. На Банковій і Інститутській вулиці та на

*) Печерськом — називається часть міста Києва, де знаходиться арсенал, артилерійський склад і много інших військових маґазинів.

**) Полки Сагайдачного, Дорошенка, Подуботка, Богдана Хмельницького — все се вже лиші останки колишніх гарних полків, з яких відтак по розбиттю більшовиків у Києві, міністер війни Жуковський зорганізував боевий відділ, що опісля в маргі 1918. ввійшов в основу запорожського корпусу.

«Заїзна брїгада» С. С-ців,
що хоронила Уряд Центральної Ради при вїдступї на Житомир.

царській площі вільне козацтво боронило доступу до команди міста*).

В сім критичнім моменті около 4. год. по пол. виступили С. С. зі своїх касарень при Вознесенськім спуску. Взяли приступом старо-київський участок, де впали перші стрілецькі буйні голови. Далше заняли Михайлівський монастир і в сеї спосіб забезпечили Укр. Цент. Раду при Володимирській вул., витиснули большевиків назад на Подол і унеможливили злуку обох наступаючих груп з Печерська і Подолу.

В ночі з дня 21. на 22. січня бомбардували большевики мінами стрілецькі казарми — але дарма. Другого дня продовжали Стрільці наступ і враз з вільними козаками очистили цілий Подол.

Під сю пору повернув і отаман Петлюра з гайдамацьким кошем і першою сотнею С. С. з під Полтави. Він знищив большевиків в Дарниці і Слобідці, заняв мости на Дніпрі і вдарив на Печерськ. Збомбардував артилерією Арсенал і заняв цілий Печерськ.

Се були *перші* героїські бої С. С. Уратовано ними не лиш Укр. Цент. Раду, але загалом самостійність України. Сю побіду окупило багато Стрільців своїм життям, між иньшими впали на Подолі студенти львівського університету Роздольський і Василь Сеμεць.

Київ остав в українських руках але ненадовго. По шляху Полтава — Київ ішла 40.000 большевицька армія. Вона заняла лівий беріг Дніпра,

*) Командантом міста, а заразom головою Ради вільних козаків був от. Ковенко.

Полковник - бригадир артилерії
Роман Дашкевич
(в однострою підполковника).

але у Київ боялась вступити, тільки нищила місто артилерійським вогнем. По дводневнім бомбардуванню кинулись вкінці большевики заприятати Київ. Місцеві большевики підняли рівночасно другий раз повстання в місті. Українська армія не мала сили опертись тому і мусіла опустити Київ і відійти на захід. Під прикриттям Січових Стрільців відступила Укр. Цент. Рада до Житомира дня

9. лютого 1918. Інші війська У. Н. Р. уступили на Білччі*), де переорганізовались.

Сумно манджали Стрільці на Житомир, а ще сумнійшу затягали пісню:

„Із Київів в Житомир, Січовики манджали,
Хоч крайлось сердешко із горя, із печали“.

В Житомері докінчено організацію стрілецької батареї. Її доповнено відділом семинаристів з Коростишева. Були се одні з перших Наддніпрянців, що вступили в ряди Січових Стрільців, хлопці молоді, що ніколи еще не служили при війську. З часом виробились з них найліпші гарматчики: багато з них стало артилерійськими старшинами в „Гарматній Бригаді С. С.“.

З Житомира мусіли війська У. Н. Р. перебиватись боєм на захід, бо всі шляхи були заняті ворогом. В цих боях брала участь також і стрілецька артилерія. Січові Стрільці мали вже тоді всі роди оружя: піхоту, кулемети, артилерію і відділ кавалерії.

Уряд У. Н. Р. постановив їхати залізничим шляхом Коростень — Сарни. Стрільці уладили провізоричні панцирні поїзди і тими здобували у ворога одну стацію за другою. Здобули Коростень, відтак Сарни, де переїхав також уряд У. Н. Р. і міністерства. Сарни боронили Стрільці і Гайдамаки на всі чотирі сторони світа. Москалі стягнули останки війська з австрійського фронту і пустили в наступ на Сарни, але їх розбили Стрільці під Маневичами коло Сарн.

*) Село на захід від Київів.

Укр. Цент. Рада чекала в Сарнах на приїзд мирової делегації з Берестя Листовського і на вислід переговорів в справі оружної допомоги центральних держав проти большевиків. І справді Німеччина і Австрія згодились вислати на Україну свої війська.

З кінцем лютого почали війська У. Н. Р., а з ними і С. С., наступ на Київ. Прийшлося здобувати майже кожду стацію. Однак наступ ішов о много лекше, бо Німці наступали також на большевиків. По розбиттю малих московських відділів під Маковом коло Коростеня і під Бучею вступили Стрільці враз з Гаїдамаками у Київ в марті 1918 року зі сторони Лукіянівки; — з полудня вступили Запорозці.

Січові Стрільці стоять залогою в Києві. Гетьманський переворот.

У Києві пішла організація С. С. скоро вперед. Що кілька днів організовано нову сотню. До Стрільців вступали не лише Галичани але і Наддніпрянці. Стрільцька команда зуміла виробити загально-українське військо і не оглядалась на се, хто звідки родом — коби лише Українець.

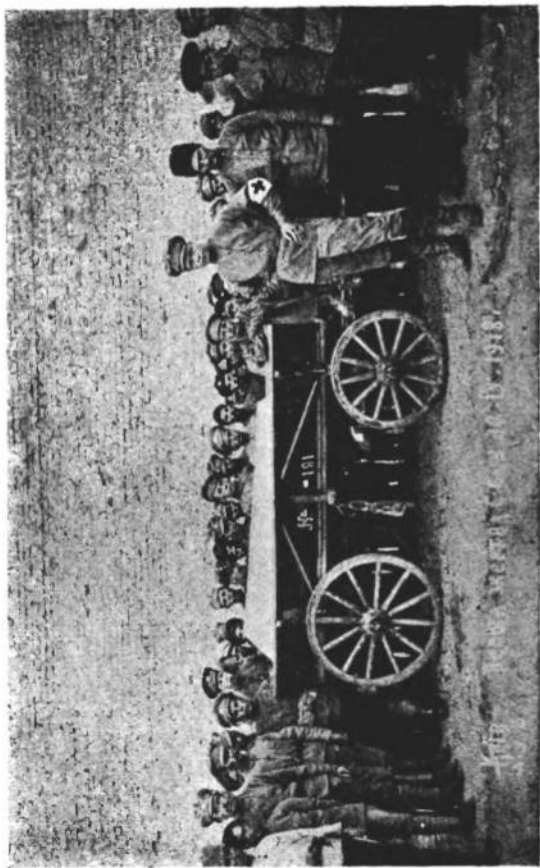
В квітні 1918 стрілецький курінь розвинувся в полк*) (3 піні курені, сотня кулеметів, сотня

*) Командантом полка був пол. Євген Коновалець. Нач. штабу підп. Мельник Андрій. Нач. постачання сот. Данків Іван. Комд. 1. кур. сот. Рома Суско, 2. кур. сот. Чмола Іван. Кмдт. сот. кулеметів сот. Черник Федір. Кмд. кавалерії чет. Білинський. Кмдт. артилерії сот. Дашкевич Роман.

кавалерії і дві батерії). С. С. уходили за найзавзятіших вояків у бою, вояків, що своєю кровю окупили вже раз самостійність України, а яко загально-українське військо (без ріжниць кордонів) вони могли стати завязком української армії Соборної України.

Та не так сталось; не судилось Ураїні будувати на Стрільцях свого рідного війська. Не до вподоби були Німцям, — що прийшли в поміч Україні, а хотіли розсістись на ній як пануючі — демократичні порядки Укр. Цент. Ради. Тому, що Уряд У. Н. Р. не дозволяв їм господаритись як у якійсь німецькій кольонії — рішили вони віддати власть на Україні буржуазії, хоть би й московській, аби тільки вона сліпо повинувалась Німцям. На Україні було багато хліба, повні магазини зброї, амуніції, одежі. Німці шукали такого уряду, який дозволив би їм вивезти се все в Німеччину — і знайшли. Знайшли се в особі Українця з походження, бувшого царського генерала Павла Скоропадського. Треба було лиш поробити відповідні приготування, щоб Скоропадський міг взяти власть у свої руки. Зтягнуто отже до Київа около 46.000 німецького війська, та порозброювано по черзі українські полки*), проголошуючи їх большевицькими. Не минуло се і дивізії синьожупаників, яку зорганізовано в Німеччині з Українців-німецьких бранців і вислано на російський фронт. (В сім часі вони були вже в Київі.) Заарештовано українських міністрів, переведено трус в У. Ц. Р.

*) Остались лиш С. С. і Запорожці — ті послідні на фронті на Криму.

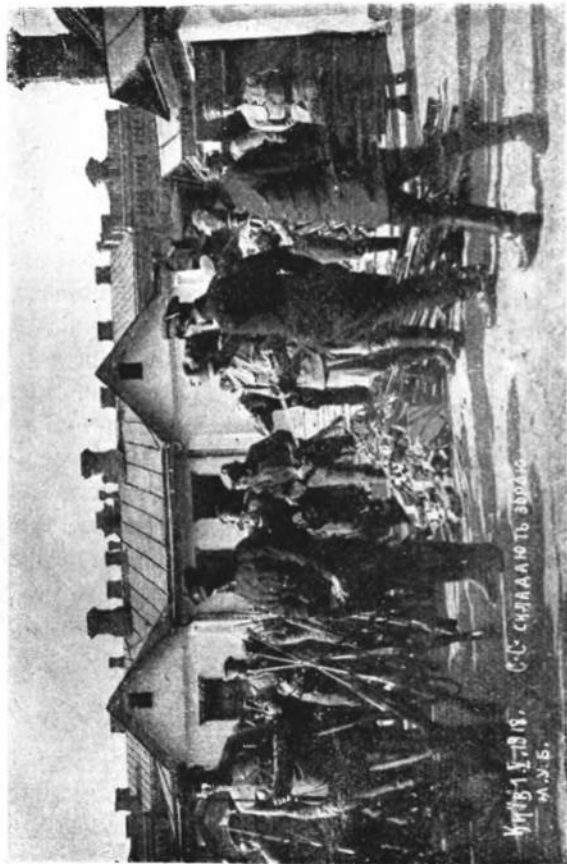
Нерша жертва гетьманського перевороту,
що впадала при Терещенківській казармі.

— а тоді, коли вже не стало власти, зїзд земле-власників (Союзъ земельныхъ собственниковъ), що відбувався в Києві, проголосив дня 29. квітня Скоропадського гетьманом України, а Німці, які представляли фактичну військову силу, сей вибір затвердили. Скоропадський став гетьманом — переворот був доконаний.

У Києві були під цю пору лиш С. С.*), вірні У. Н. Р. і народові. На них звернула очи ціла Україна з надією, що Стрільці врятують Україну із сего нещастя. — Але не сила була їм боротись з Німцями. Гетьман, який оперся на московських або помосковцених офіцерах і поміщиках, хотів приєднати Стрільців для себе. Він вислав до Стрільців своїх відпоручників і обіцяв їм всякі блага, але безуспішно. — Тоді чорносотенні офіцери задумали пострашити Стрільців, або й обеззброїти. Та одна патруля С. С. розігнала на Хрещатику цілий відділ гетьманців. Другий відділ на возах (щоб їх не пізнано) підїхав був близько стрілецьких казарм при вул. Терещенка, віддав кілька стрілів, але стрілецькі кулемети**) прогнали його. У сїм перестрїлці упало двох гетьманців і один Стрелець. Стрільці перемінили свої казарми у твердині і чекали спокійно. Гетьманцям відпала охота зачіпати С. С., вони навіть не по-

*) Оден курїнь стояв в казармах на Терещенківській вулиці, два другі в Луцькій казармі, сотня кулеметів і кадра при вул. львівській, артилерія в Михайлівській монастирі.

**) Підчас вибору гетьмана 4 кулемети переїхало на вул. Терещенка, а два до Михайлівського монастиря.

УРІЗАННЯ. С-С СКАЛАЮТЬ ЗБРОЮ
— М.У.Б.

Січні Стрільці складають зброю 1. мая 1918.

казувались в сю частину міста, де стояли Стрільці.

Такий неясний стан тривав три дні. Четвертого с. в. 3. мая 1918 року Німці поставили до вибору Стрільцям три услівя: 1) або признати гетьмана і підчинитись йому, 2) або піддатись німецькій команді, 3) або зложити зброю. Стрільцька Рада (в її склад входили: комдт полку, кмдти куренів, сотень і окремих частин) скликала всіх старшин для рішення сеї справи. На нараді виянилось, що С. С. не можуть під сю пору служити ані гетьманові, ані Німцям. Що вони мали слухність, показав ясно крок гетьмана, який 6. мая казав офіцерам розігнати стрілами і нагайками селянський зїзд, скликаний на сей день до Київа. — Служити гетьманові значило іти разом з сими самими чорносотенцями, катувати народ, відбирати землю і зтягати контрибуцію московським і польським поміщикам. В обороні такого ладу С. С. не могли стати. Нарада старшин рішила повідомити німецьку команду, що Стрільці вибрали третє — т. в. складають зброю і розходяться.

Блуканина Січових Стрільців по цілій Україні.

Як тяжко приходиться зложити зброю — се зрозуміє кождий вояк, а ще тяжше приходилось се Січовому Стрільцеві, який мав за собою свою славу минувшину — (оборону Київа в січні 1918 року, вїзд до Київа в марті 1918) — і то добровільно, перед силою німецького наїздника. Але сталось. Стрільці зложили зброю на подвірях своїх

Андріївська церква в Кіїві.

касарень; її опісля забрали Німці. При входах до касарень поставлено німецьку варту, і не можна було Стрільцям опускати касарень. Нераз видно було Київлян і Київлянок, як заходили у Михайлівський монастир, де стояла артилерія С. С.; вони оглядали славні стрілецькі гармати — вже з повитяганими замками — і плакали.

Берегли Німці касарень, але не оберегти їм Січового Стрільця, Стрільця, що боровся кілька літ у світовій війні, Стрільця, що з нараженням на різні небезпеки утікав з полону туди, де кликав його обов'язок горожанина, Стрільця, що нераз усміхався смерті в вічі, — того Стрільця не зміг оберегти німецький, потяжкий вояк. Остатись в казармах, се значило попрощати свою волю і їхати без власного бажання у Австрію, а там — Бог вість... Повтікали Стрільці поміж німецькі баг'нети, а Німці берегли дальше — довго ще берегли самих голих мурів.

І розбрилось стрілецьке брацтво (було їх у Києві около 2000) по цілій широкій Україні; понесло воно з собою ненависть до московської чорної сотні, гетьмана та Німців і віру, що прийде час і зійдуться всі Стрільчики знова.

Мимо сего, що більша часть з них се були Галичани, тоді ще австрійські горожане і приналежні до австрійської армії, то майже ніхто не хотів вертати домів. Їм хотілось радше відплатитись за зневагу, нанесену Німцями Україні, а не йти на службу до союзника Німеччини.

Богато Стрільців опинилось в різних партизанських, повстанчих відділах, що нищили геть-

манські „карательні одряди“*). Один такий відділ вибив Німців з Богуслава, однак Німці розбили його опісля, а провідника відділу стрільця Дутчака розстріляли.

Деякі пішли в Канівщину**), де стояла залогою перша і найстарша стрілецька сотня, тоді ще не розброєна Німцями. По їх розброєнню (два тижні по розброєнню С. С. в Києві) перейшли вони в Таращанщину і організували повстання проти гетьмана, та головню нищили „Карательні отряди“.

Около 200 Стрільців вступило в охоронну сотню при авіаційнім парку у Києві.

Інші знова взялись за культурну роботу по школах, як учителі, по кооперативах ітп. Много також опинилось в наймах у селян на роботі.

Найбільше Стрільців вступило до Запорозького корпусу. Сей корпус зорганізовано підчас боїв з большевиками у Києві в січні 1918 з останків укр. полків Богданівського, Дорошенка, Сагайдачного і иньших. Він по відступі з Києва розбив Москалів під Бердичевом. В марті 1918 увійшов у його склад і гайдамацький кіш. Запорозці wraz з Німцями очищували Україну від большевиків і зайшли аж на Крим, де здобули Сімферополь. Однак Німці не хотіли віддати Україні Криму і

*) Були се відділи, організовані переважно з московських офіцерів, деякі з них стояли на службі у гетьмана, иньші прямо у поміщиків. Вони відбирали землю у селян, стягали відшкодовання за знищення інвентара поміщикам і рівночасно виконували службу летучої жандармерії.

**) В місті Каневі, а відтак в Богуславі під кмдою сот. Домарадського.

Запорожці муіли вертатись назад на Україну. Підчас перевороту гетьмана вони стояли ще на фронті на Криму і відай тому Німці не розброїли їх. По відкликанню з фронту стояв сей корпус в Александрівську напругив Хортиці — старої Запорожської Січи.

І туди на широкі степи запорожські, на Хортицю полинули Стрільці ріжними дорогами. Зійшлося їх там більш тисячки. З них зорганізовано три піші сотні, дві кулеметні ватаги і одну батарею; інші вступили до кінного гайдамацького полка*). Ся частина Стрільців звязала свою долю від тепер з Запорожським корпусом. З Александрівська відійшли в червні наперед на охорону демаркаційної лінії (установленої в переговорах України з большевиками еше за Центральної Ради, — переговори ведені були добр. Шелухіном) на Донець і Айдар, де змінили німецький корпус.

В липні 1918 року зменьшив гетьман корпус до дивізії, усунув кмдта корпусу от. Натієва, назначив на його місце ген. Бочковського і прислав своїх офіцирів.

В серпні 1918 року відіхав 2. Запорожський полк під комдою підполк. Балбачана на Чернігівщину, також на охорону демаркаційної лінії. В його складі були 3 піші стрілецькі сотні, які зеднано в осібний курінь під комдою сот. Романа Сушка. Там залишився він аж до збірки в Білій Церкві.

*) Сотнями командували: сот. Микола Загавич, сот. Іван Рогульський іше один, кулеметними ватагами значковий Іван Андрух і знач. Мпхайло Турок, батарею сот. Роман Дашкевич.

Іван Чмола,
бувний старшина У. С. С.,
потім полковник С. С.

Збірка Січових Стрільців в Білій Церкві.

У серпні, вересні і жовтні 1918 року зросла у Києві та на Україні московська чорна сотня в таку силу, що почала загрожувати загальному

істнованню Української держави. На зїзді „Союза земельних власників“ в Києві в жовтні виступив Пуришкевич в промові проти суверенної української держави, проти влади гетьмана, а за єдину неподільну Росію, і не був навіть за се покараний. Гетьман не зорганізував за час свого пановання, від 29. квітня 1918 року майже ніякого війська, крім малої дивізії Сердюків*), хотяй спокій на фронті сприяв сему. В правительстві (кабінет Лизогуба, а при кінці-Гербеля) засідали переважно Москалі — то не дивниця, що вони попирали передовсім організацію московських добровольчих дружин**) — а не українського війська. Були справді заложені кадри кількох корпусів, але і там сиділи Москалі, які — річ природна — не спішилися організувати української армії, а сиділи спокійно та дивились на Дон, чи не йде вже чорносотенне, московське військо. Добровольчі московські дружини гуляли і думали про нагоду, коли скинуть гетьмана та проголосять

*) В сердюках служили сини богатих селян, які мали більш, як 30 десятин землі.

**) Проти большевиків стояв фронт на Дону під кмдою ген. Краснова, а відтак Денікіна. Се була російська армія, в склад якої входили донські козаки і так звана добровольча армія, що складалась з давних царських офіцерів, які втіли утікти перед большевиками з цілої Росії. Гетьман стояв в порозуміню з ними і помагав їм, як також згодився на організацію на Україні доповнень до добровольчої армії в формі „добровольчих дружин“, що повстали по всіх майже більших містах України. Згадані дружини зовсім не мали охоти відїздити на большевицький фронт, а почали будувати Росію на Україні і приготовляти переворот проти гетьмана, о скільки він не згодиться на федерацію з Росією.

єдину, неділиму Росію. Треба було ратувати Українську Державу, треба було ратувати і гетьмана, щоби Україна не попала зовсім в московські руки.

Старшини С. С., які залишились в Києві під проводом бувшого кмдта полка Е. Коновальця, постановили за порозумінням з „*Національним Союзом*“*) відновити давню організацію Січових Стрільців, щоби бодай в сей спосіб скріпити та підбадьорювати Українців. Гетьман згодився на нове формування Стрільців дня 18. серпня і призначив Білу Церкву на місце організації. Стрільцька формація дістала нову назву: „*Окремий Загін Січових Стрільців*“. Командантом назначено полк. Евгена Коновальця, начальником штабу військового старшину Андрія Мельника.

В вересні 1918 р. почали зїздитись С. С. з цілої України до Білої Церкви. Курінь С. С., батарею і 2 кулеметні ватаги, що були в Запорозьській дивізії, виділено і вислано також до Білої Церкви.

Робота в Загоні С. С. йшла скоро і горячо. В жовтні числили С. С. повний курінь піхоти (4 сотні), дві сотні кулеметів, одну легку батарею і кінну розвідку.

Повстання проти гетьмана. Бій під Мотовилівкою.

Тимчасом гетьман клонився чимраз більше до Росії. Його маніфест з 14. листопада 1918, що

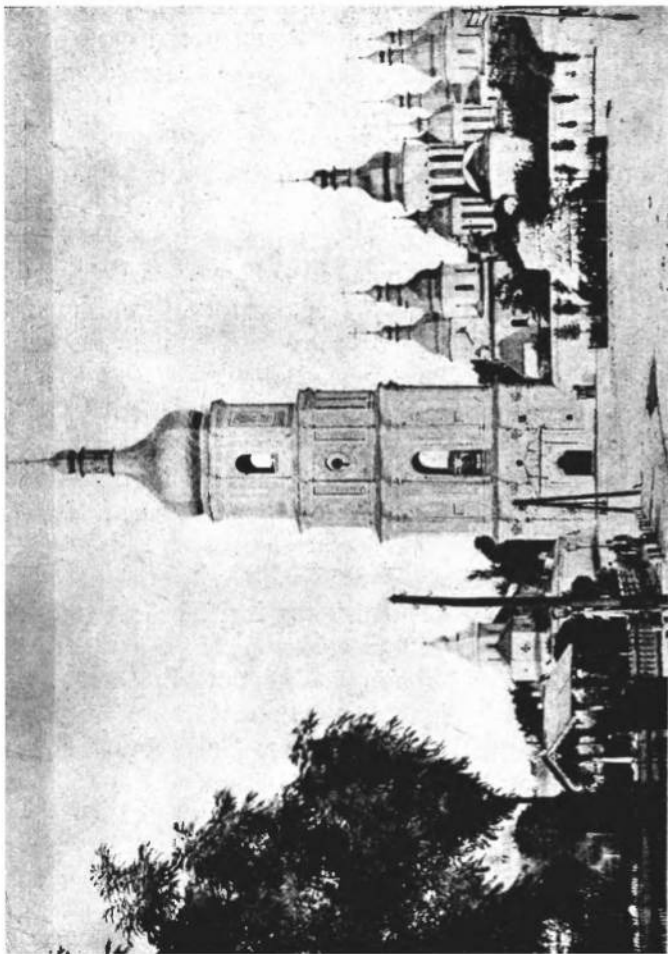
*) По гетьманським перевороті всі українські партії, крім хліборобської, не мали ніякого впливу на державні справи і тоді зєдналися разом в „Українським Національним Союзі“. Був се рід неофіціального парламенту.

проголосив федерацію з Росією, був і знаком повстання. Се був визов, кинений московською реакцією цілому українському народові.

„Український Національний Союз“ рішив підняти повстання проти гетьмана, вибрав Директорію (в складі п'ятох членів: Винниченко, Петлюра, Андрієвський, Макаренко і Швець) і припоручив їй перевести сю постанову в діло. Директорія в повнім складі виїхала 15. листопада у Білу Церкву до Січових Стрільців, щоб при їх допомозі звалити гетьмана.

Стрільці признали Директорію своєю верховною владою і прийняли визов, кинений московською чорною сотнею, по лицарськи, зі зброєю в руках. Не на се брали вони її на ново в руки за гетьмана, щоб будувати федеративну Росію, не за неї проливали Стрільці свою кров у Києві, в Сарнах, над Донцем. Вони рішили боронити державної самостійности до послідного і очистити зп'ямлене російськими добровольцями імя української держави. Інакше С. С. зробити не могли. Гетьман зрікався так дешево, прямо без причини самостійности України. Українська держава за гетьмана була обезславлена перед народом, бо гетьманські „Карательні отряди“, що відбирали землю у селян і стягали відшкодовання для поміщиків, виступали все, яко власть української держави і будували тим у селян ненависть супроти України. Наслідком того народ відрікався, мав досить і не хотів такої України.

Повстання очистило імя України з сего багна і переконало селян, що Українська Республіка,

Софійський Собор в Києві.

(Перед ним на площі відбуваються звычайно військові паради.)

се держава, яка бажає добра народові. Як би не піднялось було повстання, то хвиля народнього гніву була-б змела разом з гетьманом і само імя України. Так дуже далась була в знаки селянинові гетьманська українська держава.

В часі між 10. а 14. листопада 1918 року приїхали з Галичини в делеґації від кмди укр.-гал. військ Др. Назарук і Др. Шухевич до С. С., щобі вони згодились їхати в Галичину воювати проти Поляків. Делеґація була передтим у гетьмана і він відослав її у Білу Церкву з тим, що коли Стрільці згодяться їхати, то він вишле їх на залізну дорогу Жмеринка—Волочиска з наказом очистити сеї шлях від австрійських військ*), що обезброєні вертали в Австрію, а як що Стрільці по виконанню наказу перейдуть в Галичину — то він, гетьман, не буде сему противитись. Явно проти Поляків він не хотів висилати.

„Стрільцька Рада“ здавала собі справу, що Галичина сама, як держава не може існувати, тільки в злуці з великою Україною. Її самостійність треба було боронити в першій мірі, а потім помогти Галичині усім чим мога, зброєю, амуніцією і військом проти Поляків. Тим самим старання делеґації полагоджено відмовно.

До ведення війни бракувало С. С. багато дечого, а передовсім коней і ручних ґранатів. Геть-

*) На Херсонщині, Таврійщині, Поділю стояли залоги австрійських військ. З розпадом Австрії почали поодинокі частини з початком листопада борби між собою (були різних національностей), так, що німецькі війська розброювали їх.

манський уряд уложив такі штати*), що робив С. С. прямо не здібними до полевой служби. Прим. були гармати та кулемети, а не було коней. Та трапилась нагода для роздобуття сего всего. Через Білу Церкву переїздив 15. падолиста кавалерійський дивізіон Мадярів. Стрільці обезброїли їх, забрали до 200 гарних коней, багато амуніції і зброї. Тепер вже можна було воювати.

Директорія назначила командующим всіми військами**) отамана Семена Петлюру.

Вечером 15. падолиста зложено угоду з німецькою салдатською радою в Білій Церкві і з представником салдатської ради в Києві, якою вони зобов'язалися не мішатися до повстання, а задержати цілковиту нейтральість.

Почалось повстання: 16. падолиста 1918 по полудні С. С. проголосили республіканську власть в Білій Церкві і вирушили на Київ. Отаман Петлюра слав Стрільців у бій з такими словами: „Я знаю, ми ідемо на певну загладу, але-ж ми мусимо зробити се для самої історії, а знаєте — у мене дуже погідно на душі, я чомусь то вірю в нашу перемогу“. І дійсно Січові Стрільці по підчисленню сил своїх і ворога не могли припускати побіди; тільки віра у справедливе діло могла їх гнати у бій проти кільканайцять разів сильнішого ворога.

*) Плян, з чого військова частина має складатись: скількість старшин, козаків, зброї, коней, возів ітд.

**) Директорія числила на попертя слідуєчих частин: С. С., чорноморський кіш в Бердичеві, нпзові козаки, і запорожська дивізія на Лівобережю. Згадані частини прилучились до повстання аж по побіднім бою під Мотовилівкою.

Січові Стрільці погрузились у провізоричні панцирні поїзди, подібно як воювали за У. Ц. Р. Поїзд такий виглядав ось так: попереді в товарнім вагоні, обложеном мішками з піском, їхала гармата, готова до стрілу. За сим вагоном площадка, обложена сіном, з кулеметами, готовими до бою на боки, відтак паровик, а даліше вагони з піхотою; на кінці знова кулемети і гармати. Такими трома поїздами виїхали С. С. на Київ. У посліднім їхала Директорія У. Н. Р.

У Білій Церкві осталась тільки кадра, що організувала сотні з повстанців і відсилала їх на фронт.

По дорозі заняли Стрільці узлову стацію Хвастів і обезброїли проти волі Німців гетьманську залогу.

Ночію дня *18./19. падолиста* перші два ешелони під кмдою сот. Черника заняли стацію *Мотовилівку* в пятьдесят верств від Києва. Даліше не можна було їхати. Слідуюча стація Васильків була обсаджена московськими добровольцями і Сердюками. Передній відділ С. С. мусів даліше посуватися пішим боевим порядком.

Мотовилівка положена серед великого ліса, що тягнесь три верстви в напрямі на Васильків. За ним поля і горби. Один відділ в силі одної пішої сотні, двох кулеметів і десятиох гарматчиків на конях вислано о год. 8. рано 19. падолиста обходом ліса на право, другий такий самий відділ на ліво. Шляхом посувались дві гармати у вагонах*), чотири кулемети і одна піша чета. Всі відділи мали злучитись на краю ліса. Середній відділ

*) До бою виступали з провізоричного поїзда лиш два перші вагони і паровик.

з гарматами ще не доїхав до краю ліса, а вже спостеріг на полі московських добровольців. Вони йшли в розстрільній на ліс. Добровольча артилерія відкрила обстріл стрілецьких поїздів. Настав бій. Спершу при залізній дорозі, а опісля вступили у бій і оба відділи на крилах. Бій був страшний. Добровольці кидали що раз то нові резерви, і що раз нові розстрільні висувались проти Стрільців. Около 10-ої год. рано С. С.-ям наспіла поміч. Під'їхали прочі частини Стрільців. Цілий курінь вступив у бій. Сили все-ж таки не були рівні. Проти С. С. (около 600 штиків, 2 гармат і 10 кулеметів) стояло около 300 московських офіцерів з кулеметами і артилерією і курінь Сердюків. Добровольці наступали розстрільною на ліс, а крім того вздовж шляху ровами під прикриттям своїх сталевих панцирників, щоби перервати в середині стрілецький фронт. Розпалів пекольний бій, на-стала рішаюча хвиля.

Та не рівнятись добровольцеві зі Стрільцем; московському випеченому офіцирові, що умів хиба побрязкувати на вулиці шаблом не йти в парі з Січовиком, що виправив своє око на світовій війні та на широких степах старого Запорожа. Не московським добровольчим дружинам боротись з Стрільцями, що дружно вмiли станути за себе, ані добровольчій гарматі з вправним оком січового гарматчика.

Стрiлецькі гармати на поїздах відкрили скорий вогонь і повною скоростію паровоза серед ворожих куль пустились вперед. — Московським трупом вистелено рови вздовж залізничного шляху. Ста-

ліві панцирники добровольців утікли перед стрілецькими деревляними а тоді кулемети висікли по обох боках залізничного шляху добровольчі ряди.

Гармати С. С. опинились на задах добровольчих ліній. Фронт перервано. Піхота С. С. пустилась до наступу, розбиваючи на прах московські відділи. Се було цілковите поразення добровольців і гетьманців. Командував ними в тім бою князь Святополк Мірський.

Судьба Київа і гетьмана рішилась дійсно уже у сім бою. Побоевище вкрилось московськими трупами, але і Стрільці понесли багато втрат, а між ними втратили вони двох найкращих старшин сот. Черника і сот. Загаєвича, кмдта пішої сотні на правім крилі. Серед гетьманців настав такий переполах, що не важились більше вставати до отвертого бою, та утікли в паніці у Київ і боронили місто головно артилерією, в надії на поміч Антанти*). Стрільці заняли стації: Васильків, Боярку, по малій перестрільці послідну стацію перед Київом — Жуляни і станули перед самим золототерхим Київом. Почалась облога Київа, що протягнулась майже місяць (від 20. падолиста до 14. грудня 1918, року).

На вістку про страшне поразення гетьманців

*) Антанта висадила з початком падолиста свої війська в Одесі. Обеззброєно німецьку залогу і вислано на поміч гетьманцям нанцирний поїзд з ешелонем офіцерів. Коло Знаменки, якийсь повстанчий відділ обстріляв поїзд гарматним вогнем і одним влучним стрілом розірвав поїзд в сей спосіб, що броневик з броневим паровозом остався у повстанців, а ешелон з добровольцями утік з другим паровозом назад соромно на Одесу.

Гарматці С. С-ців.

підняли повстання Чорноморці, що стояли в Бердичеві і Козятині, проголосили владу Директорії та рушили на поміч Стрільцям під Київ. На Лівобережжю підняв повстання от. Балбачан на чолі Запорозької дивізії, заняв Харків і Полтаву і проголосив нову республіканську владу. Рівно-ж низові козаки прилучилися під Києвом до військ Директорії. Народ повставав по всій Україні і вступав в ряди республіканського війська. Облога міста була тяжка. Німці, що досі були неутральні, стали відгрозуватись Директорії, що виступлять проти неї. Січові Стрільці почали горячу організаційну працю. З нездисциплінованих охотників, а відтак зі змобілізованих салдатів треба було зробити скоро військо і вислати на фронт. Стрілецький піший курінь розвернувся в два полки. Потрібно було много артилерії, стрілецька батарея зуміла розвернутись в 6 легких батарей і одну тяжку. В сей спосіб утворено дивізію С. С.*) під командою сот. Сушка. Кіш Чорноморців розрісся рівно-ж в дивізію. На поміч облягаючим військам прибули з початком грудня дві новосформованні в Трипіллі „Придніпровські дивізії**).

*) С. С. займали фронт від Дніпра до залізничного шляху Фастів—Київ, дальше на ліво від них стояли Низові козаки, за ними по обох боках шосе Житомир—Київ перша придніпровська дивізія; з півночі замикала Київ чорноморська дивізія. Друга придніпровська дивізія мала переправитися через Дніпро на лівий беріг і відтяти Київ від Сходу.

**.) Друга придніпровська дивізія була під командою от. Данченка, а його помічником був славний отаман повстанців *Зелений*, який переняв по Данченку команду дивізії по заняттю Києва.

Військо, що облягало Київ, числило около 50.000. Згадані вище частини стояли під командою Січових Стрільців, яка перемінилася в команду „Осадного Корпуса“*). Командантом Осадного Корпуса назначено полк. Коновальця, а Нач. Штабу підполк. Мельника Андрія.

Тимчасом стягали Німці розкинені свої сили до більших осередків. В перших днях грудня поставили Директорії**) ультіматум відступити від Києва на лінію Пуца-Водиця, Бузова, Будаївка, Худосівка, инакше відіпруть укр. військо силою, та почали наступ на відтинок Чорноморців. Осадний Корпус був змушений відступити на згадану лінію. — Та вскорі змінились ролі.

Директорія поширила свою власть майже на цілу Україну. Відділи україн. війська пообезброювали гетьманські загони по більших містах України та установили власть Директорії. Чуючи силу за собою і попертя у народа, рішила Директорія обезброїти Німців. І горді німецькі війська, які 3. мая розброїли Січових Стрільців, складали зброю перед українським військом. Не оперлись навіть і горді німецькі Totenhusaren: мусіли здатись на ласку і неласку Січових Стрільців.

Дня 12. грудня поставлено ультімат головній кмді німецьких військ на Україні: як що їх війська nadalше будуть мішатися до боротьби

*) Осідком штабу Осадного Корпуса була Боярка, а відтак Хвастів.

**) Директорія і штаб от. Петлюри урядував зразу в Хвастові а відтак в Винниці.

в обороні гетьмана, то республіканські війська знищать їх зовсім. Нім. кмда проголосила знова свою неутральність, защо Директорія зобов'язалась вивезти німецькі війська з оружжєм з України.

Осадний корпус вдруге підступив під Київ, а 14. грудня по збомбардованню артилерією московських окопів увійшли Січові Стрільці з иньшими дивізіями осад. корп. в столицю України. Так здобули С. С. в третє золотоверхий Київ. Вони розбили тих, що простягали руку на самостійність Укр. Держави, тих, що хотіли будувати на Україні федеративну Россію.

Січові Стрільці стоять залогою в Києві.

Україні треба було спокою та часу на будівництво держави, а головно для організації війська. Се розуміли дуже добре С. С. і стали використовувати спокійний час у Києві на поширення своєї організації. Поставлено 3. 4. і 5. піший полк, гарматну бригаду в складі 6. гарматних полків, полк кінноти, дивізіон панцирних автомобілів, дивізіон панцирних поїздів, дивізіон літаків і кулеметний кіш*). Дивізія С. С. перемі-

**) Кмдтати піших полків були оскільки памятаю: 1-ого полк. Кучабський, відтак полк. Рогульський, 3-ого полк. Чмола Іван, 5-ого сот. Доморадський. Кмдтом Вишколу полк. Бісик і сот. Чорній В. Кмдтом гарматної бригади полк. Дашкевич Роман. Кмдтми гарм. полків: 1-ого сот. Курах Михайло, 2-ого сот. Зарицький, 3-ого полк. Голубаїв, 4-ого сот. Інків, 5-ого полк. Михайлів, 6-ого сот. Бутрим. Кмдтом гарматного коша полк. Бурко. Кмдтом полку кінноти Борис Іван. Кмдтом панц. дивізіону сот. Турок. Кмдтом кулеметного коша сот. Соловчук.*

нилась в корпус С. С.*). Сила чисельно була велика: 14.000 піхоти, 18. батерій, около 100 кулеметів, але все те держалося на старих Стрільцях, яких було тепер меньше як у Білій Церкві. Богато полягло в боях. Потрібно було часу на вироблення карності і стрілецької солідарності. Праця в тім напрямі ішла гарно. Нові охотники і мобілізовані стрільчилися скоро. А все-ж таки—військо на скорі зорганізоване, хоч може доконати великого подвигу але довго не видержить.

Друга війна з Москвою.

Ще не скінчилась війна з російською реакцією, якій на поміч прислала антанта до Одеси ще в грудні 1918 французькі, грецькі і румунські війська зі своїми танками; ще війська У. Н. Р. облягали Одесу**), куда для піддержки вислано на поміч С. С.-ів (відійшла пята батерія С. С.), а вже з початком січня 1919. почалась нова війна з московськими большевиками. Москалі (большевики) наступали з усіх боків: на Харків, Чернігів, Мозир і Сарни. На Лівобережжю настав заколот. На окраїнах України не знали селяни, хто сидить в Києві: гетьман, чи Директорія. Большевики ширили при наступі хибні вістки для агі-

*) *Кмдтом корпусу* от. Евген Коновалець. *Нач. штабу:* полк. Вдовиченко, опісля полк. Чайківський Юліян. От. Мельник відійшов на нач. ген. штабу. *Нач. постачання* от. Даньків. *Кмдти дивізій:* полк. Сушко Роман, а пізніше полк. Кучабський Василь.

**) Під кмдою от. Грекова.

тації, будьто би вони ідуть проганяти гетьмана з України. Правдивих інформацій годі було скоро поширити, бо залізниці майже стали. Німці, яким Директорія забезпечила вільний проїзд до дому, поспішно забирали всі вагони, грузились і їхали на захід. Військам У. Н. Р. треба було їхати на схід. Наслідком того приходило часто до непорозумінь і перестрілок з Німцями. Правдивий хаос.

А все таки українські війська здержували Москалів як могли. Запорожський корпус, який очистив був майже ціле Лівобережжя від чорносотенних дружин, мусів тепер боронити Харкова перед большевиками. На полудни, московська реакція під проводом генерала Краснова враз з Донськими козаками заняла Донецький басейн з копальнями вугля і заліза — так що українські залізниці лишились в короткім часі зовсім без вугля.

Від півночі боронила залізну дорогу на Бахмач, Київ дивізія Чорноморців*) і сірожупанників**). Полк Низових козаків вислано на прикриття залізної дороги Калинковичі-Мозир-Коростень.

Ті війська бились славно — а все-ж таки не змогли видержати наступів зі всіх боків. Все те були війська на скорі з'організовані, або до-

*) З кінцем грудня в допомогу Запор. Корпусові, якому з відходом Німців прийшлося держати цілий фронт проти-большевицький на Лівобережжю, прийшла дивізія Чорноморців, що з дивізією Сірожупанників утворила північно-східний укр. фронт, прикриваючи Чернігів — Бахмач.

***) Сірожупанники — дивізія з'організована в Австрії, головню в таборі в Фрайштаті з полонених Українців „Союзом Визволення України“ прийшла на Україну вже за гетьмана.

Виборний,
командант 6-го полка С. С. зі старшинамих 4-ої
скорострільної сотні С. С. Пізнійше під іменем
Гулий — провідник повстанців. Тяжко ранений.

повнені новозмобілізованими. Підчас облоги Київів в грудні 1918, оголосила Директорія мобілізацію. До війська не зголосились усі покликані, багато осталося в дома. Адміністрація краю не була так добре з'організована, щоб могла присилувати кожного сповняти накази уряду.

Війна була не легка — січневі морози давались в знаки — військо мусіло переносити страшні труди. Серед таких обставин почались нарікання: „Чому я при війську бідую, а мій сусід сидить спокійно в теплій хаті?“ — а за сим — дезерція, яку годі було припинити. Утеча козаків руйнувала всі частини, приводила до цілковитого розкладу війська так, що в кінці осталися при війську ті, які гордо могли звати себе охотниками-козаками. Тих однак не було так багато, щоб подужати цілу велику Росію, а то большевицьку і реакційну — бо проти України ішли всі спільно, від найбільш правого — до найбільш лівого.

Серед того розладу — якому ніхто не міг нічого зарадити мимо над людських зусиль — заняли большевики Харків, Полтаву, Чернігів.

Січові Стрільці, які мали у Київі до 70% мобілізованих, а ще й до того не добре вишколених, мусіли з огляду на загальне положення йти з ними в поле. В половині січня 1919 року вислано під Полтаву групу С. С. під кмдою полк. Сушка, в склад якої увійшли: два піші полки і чотири батареї (під кмдою сот. Кураха). Та група розбила Москалів під *Гребінкою* і нанесла їм такі втрати, що большевики не пробували наступати дальше сею дорогою. За те з півночі, большевики по

заняттю Чернигова і розбиттю Чорноморців і синьожупанників ішли на Київ. Перший полк С. С. розбив їх під *Диміркою* 22. січня 1919, але під напором більших сил мусів і сам уступити, а тим самим і група з під Полтави мусіла податись на Київ для злуки з попередньою групою. Бої грозили самій столиці. Щоби не наражати місто на знищення, уступили українські війська з Київа 4. лютого 1919. без більшого бою, хоча місто можна було якийсь час боронити, але з огляду на загальну ситуацію без вигляду на успіх. Стрільці замкнули Київ на правім боці Дніпра і так держали до 18. лютого 1919. Група полк. Сушка відійшла на фронт під Мозирем, де сили Низових Козаків стопніли під неустанними ударами ворога. — Москалі стягнули нові сили до Київа, щоби перервати перстень яким стрільці замкнули місто від заходу. — По завзятих боях коло Жулян і Боярки 18. лютого 1919 цофнулися С. С. до Хвастова. Третій піший полк С. С. поніс в тих боях величезні втрати.

Січові Стрільці під Львовом.

Ще в Білій Церкві постановило стрілецтво допомгти Галичанам у війні з Поляками. В лютім 1919, коли галицька армія приготувляла наступ на Львів, вислали С. С. в Галичину свої найкращі боеві частини — майже цілу свою тяжку артилерію, два гарматні полки (2. полк під кмдою сот. Зарицького в складі двох легких і одної гавбічної батареї 48 лін., 6. тяжкий полк під кмдою сот. Бутріма в складі одної гавбічної батареї шести дюймової і двох бат. 42. лінійних далекострільних);

одну гармату до збивання аероплянів і три панцирні авта, звані „Черник, Петлюра і Стрілець“.

Стрілецьку артилерію приділено: 2. гарм. полк до 4. Золочівської Бригади, а 6. тяжкий полк, — одинока тяжка артилерія Галицької Армії — пішов у розпорядимість Начальної Команди Гал. Армії.

Перша гавбічна батарея і друга збомбардували головний двірець у Львові і висадили у воздух замагазиновану тамки амуніцію. У Львові повстала тоді страшна паніка, мешканці були певні, що гал. військо заняло місто.

Оба полки остались при галицькій армії і по її переході за Збруч.

Наступ Стрільців на Бердичів.

Бої і зима нищили Стрільців, їх ряди рідшали. При кінці лютого 1919 року стягнуто корпус*) С. С. (1, 3, 5 піш. полк, полк кавал. 1, 3, 4, 5 гарм. полки) на короткий відпочинок в район Проскурова і Староконстантинова.

Відпочинок Стрільців не тривав довго. Москалі розбили українські війська під Козятином, заняли

*) На північному фронті (на пів. від Сарн, коло Мозира, Гомеля, на захід від Бучі) остали два піші полки С. С. і одна батарея (десята під кмдою сот. Спшка). Одна батарея (дванадцята сот. Білодуба) стояла під Козятином. Під Львовом остались два гарматні полки і панцирні авта. Кожда з тих частин, які остались на фронті, переходила славно, завзяті бої з большевиками і так десята батарея відзначилась при добуванні Сарн в марті 1919 року; дванадцята батарея опинилась аж в Румунії, куда відступала з Запорожцями в цвітні 1919 під напором большевиків.

Бердичів, Козятин, Житомир і Вінницю. Від Проскуровом заступили їм дорогу зразу полева варта С. С. і 4. гарм. полк С. С. під кмдою сот. Інкова, а опісля ново зорганізована група військ У. Н. Р. під проводом полк. Павленка.

Корпус С. С. в складі трох піших полків, трох гарматних полків і полка кавалерії вирушив з кінцем марта в наступ на Бердичів. Розбив Москалів під *Печанівкою*, а відтак під *Бердичовом*. За Бердичів вивязались страшні бої. Три рази здобували Стрільці місто. Стрільці стояли в бою без відпочинку, бо не мали ніяких резерв, а большевики кидали все нові і нові частини. С. С. чекали наступу Запорожців, які після пляну штабу Дієвої Армії У. Н. Р. ударам на Козятин з району Христинівка-Немирів мали забезпечити праве крило стрілецького фронту і з заняттям Козятина спільно зліквідувати большевицькі сили на лінії Вінниця—Проскурів. Та надармо ждали. Під большевицькими ударами Запорожці мусіли відступити на Тераспіль а відтак у Румунію.

Вкінці кинули Москалі на стрілецький фронт свої найкращі сили — полки матросів. Серед страшних боїв, в яких понесли Стрільці звиж 1500 жертв, мусіли вони відійти до Чуднова, а далше боронити Шепетівку.

Час був дуже поганий. Початок квітня 1919 року. Сніги топились, коні не могли тягнути гармат — тоді вибрано з батерій верхові коні і утворено з них три сотні кавалерії*) на забезпечення крил крайно підірваного стрілецького фронту.

*) Кмдтом цієї кавалерії був сот. Курах Михайло.

Територія У. Н. Р. змаліла до кількох повітів.

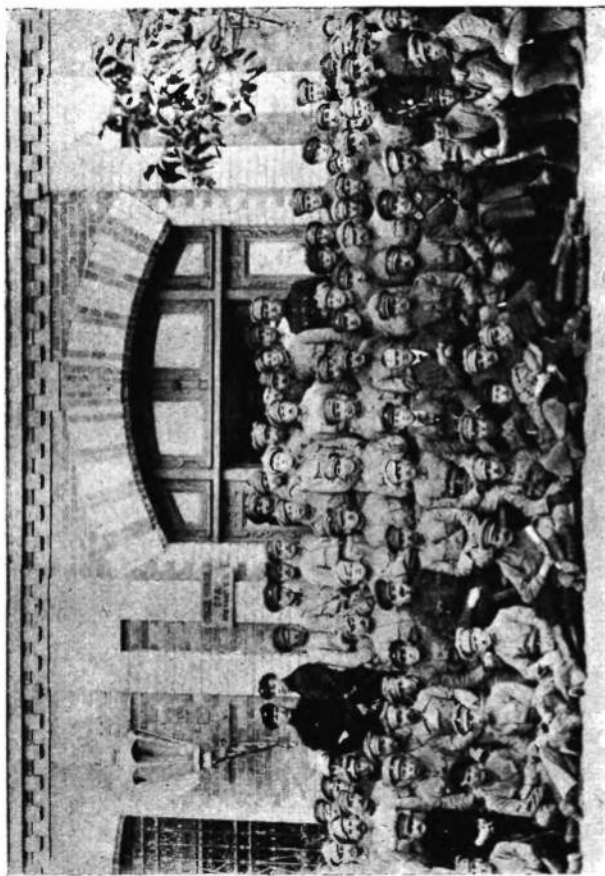
З усіх сторін наступали ворожі сили і протягали свої ласі руки на останки української волі. Боролось українське військо малими силами проти ворогів, що мали певно в десятеро більше війська як Україна.

Проскурів, який боронила група полк. Павленка*) упав під ворожим напором. Большевики заняли Проскурів, Камянець. Українські війська з пол. фронту мусіли відступити в Галичину і держали лінію на Збручі аж до половини червня 1919. Москалі, що не могли перервати стрілецького фронту коло Оженіна, над Горинем обійшли праве крило С. С., взяли в поливині мая 1919. Кремінець, де була кадра С. С., і вирізали жорстоко хорих Стрільців та лікарів**) в шпиталях. С. С. мусіли зняти з фронту перший піший полк і І. гарм. полк, та вислали їх на Кремінець, де знищили московську кінноту так, що Москалі оставили свою артилерію, обози, кулемети на полі бою і сами спасались ганебною утечею на конях. Отсе була стрілецька відплата за різню в Кремінці.

Хто був у світовій війні та бачив одноцільні боеві фронти, де нераз в окопах за колючими дротами стояв один вояк коло другого, питає: „а хто-ж був в лінії на право і на ліво від стрільців на фронті?“ — *Ніхто!* — Звичайно жартом казали С. С.: „на лівім крилі стереже нас святий Николюшка“. — Я вже згадував, що

*) До сеї групи був приділений 4. полк С. С.

**) Др. Барабаш зарізаний в шпиталі.

Головний отаман С. Петлюра між С. С-ямп.
По його правім боці от. Е. Коновалець, по лівім міністер О. Беззалко.

в січні 1918 року, за Центральної Ради перебивались Стрільці через ворожі фронти в Коростеню, в Сарнах. Ворог був не лише з переду і на крилах, але і з заду. Підчас повстання проти гетьмана в падолисті 1918 в бою під Мотовилівкою воріг міг обійти зовсім свobodно стрілецький фронт і вдарити на зади. В боях з большевиками від січня до грудня 1919 року не було майже ніколи одноцільного фронту. Прим. в боях під Бердичовом на лівім крилі С. С. не було ніяких укр. військ в віддалі до 30 верств, на правім крилі стояли війська У. Н. Р. аж коло Проскурова — 190 верств в заді, а прямо на право не було нікого аж до Чорного Моря.

Стрільці воювали звичайно як окрема військова одиниця з спеціальними задачами до переведення без огляду на иньші війська. Виконання такого рода припоручень і такого способу воювання вимагало надзвичайної зручності і звинності, бо треба було бути приготованим на напад ворога з усіх сторін. Ніякий вояк не видержить такої боротьби, а тим більше з большевиками, у яких, як попадеш у руки, то пощади не знайдеш хиба смерть, і то ще серед ріжних мук. Доказом того, напад большевицької кінноти на Кременець 50 верств на задах стр. фронту, де вирізали хорих стрільців та лікарів. Але у С. С. був свій стрілецький розмах. Розмах, що будив паніку у ворога, і сей боявся далеко запускатись поза стрілецькі ряди. Стрільці вмiли розбити ворога в отвертім бою і гнати його 30 до 40 верств вперед в однім дні.

Польська офензива на Галичину і Придніпрянщину.

В маю, в так тяжкій для України хвилі, надтягнуло нове лихо із заходу. Франція зорганізувала у себе нову польську армію Галлера*) і вислала її проти українських військ, наче би в підмогу большевикам. Поляки, прірвавши укр. волинський фронт з заняттям Луцка, знищили майже три дивізії сего фронту та посувались на Рівно—Дубно. І на тім фронті прийшли С. С. в поміч (вислали сему легку батарею) проти Поляків в підмогу холмській групі. Українські війська (корпус С. С. на Горині — коло Оженіна на пів. від него північна група, а на пів. зах. фронт проти Поляків — Холмська група) знайшлись в дуже критичнім положенню: зі сходу посувались большевики, а з заходу Поляки**). Тоді українські війська розпучливим маневром з початком червня 1919 висунулись з поміж двох ворогів на полудне, і заняли нову лінію Кременець—Вишневець, а обох противників пустили на себе. Відхід послідних укр. частин на новий фронт прикривав славний панцирний поїзд „Стрілець“, під командою чет. Вудкевича (здобутий на російських добровольцях, що їхали з Одесси під

*) Зорганізована вона була 1) з Поляків, що приїхали з Америки, як польські охотники, 2) з Поляків — німецьких підданих, що попали в французський полон у світовій війні, 3) з польських емігрантів.

***) Поляки стояли на лінії Клевань, на пів. зах. від Дубна і Радивилів, а большевики доходили до Рівна і Здолбунова.

Київ на допомогу гетьманові в грудні 1918 року). Була хвиля, де він опинився в такому положенню, що передною гарматою відстрілювався від Поляків, а задною від большевиків.

Рівночасно під Львовом почала офензиву польська армія, що від падолиста 1918 року боролась проти галицького війська. Офензива та пішла в злуці з наступом Галлера на Волинь. Галицькі війська відперто на лінію Серета. В протинаступі галицької армії на Поляків, що розпочався 15. червня 1919 року, визначну роль відіграли стрілецькі гармати, а головню визначився 6. тяжкогарматний полк сот. Бутрима в бою під Чортковом.

Під Кременцем зібрався майже цілий корпус С. С.; вернули і Стрільці з північної*) і холмської групи**). В половині червня С. С. почали наступ враз з цілою армією***) У. Н. Р. проти большевиків. Стрільці наступали на Староконстантинів, їх ліве крило хоронили Холмська і Волинська дивізія, на правім крилі йшла залізнична дивізія, на право від сеї на Проскурів наступали Запорожці†),

*) 2. і 4. піший полк і десята легка батарея.

**) Сема легка батарея.

***) В склад армії входила Холмська дивізія, перетворена з холмської групи, Волинська дивізія, перетворена з північної групи, корпус С. С., три дивізії запорожців, залізнична дивізія, дивізія „запорожська Січ“ і третя дивізія от. Вдовиченка. Разом около 20.000 війська.

†) Запорожці, побиті большевиками під Тирасполем, разом з корпусом от. Янова (колишній У. С. С. з Борислава) і 12. бат. С. С. відступили на Румунію, де їх обеззброєно і перевезено їх через Галичину в район Білозірка на Волині. Ту їх переформовано і післано на фронт.

коло них Запорозьська Січ*); на Камянець наступав от. Вдовиченко. Цілий наступ групи військ над Збручем вів гол.-от. С. Петлюра і особисто підчас боїв обіздив частини. До початку нової офензиви відносяться побіди С. С. під Ямполем і коло Теофіполя. В Теофіполі вибухло підчас наступу С. С. повстання місцевих селян проти большевиків. Вони відтяли утікаючій большевицькій кінноті і артилерії дорогу, відобрали дві гармати, обози і много коней, а самих красноармейців вибили. Під Пузирками розбили С. С. дальші большевицькі сили і заняли Староконстантинів 17. червня 1919. року.

В тім самім часі заняли Запорозьці Проскурів, дальше зайшли під Жмеринку, а третя дивізія от. Вдовиченка заняла Камянець, Нову Ушницю, та Могилів, загрожуючи залізничній лінії Жмеринка—Одеса.

Загальний наступ удався, але не скінчився. На фронті розгорілись горячі бої. Большевики проломали фронт від півночі на холмській і волинській дивізії. Всі українські сили кинено у бій. Резерв не було. Фронт зачав ломатися. Стрільці мусіли завинути свій фронт до півночі по ріці Случ (Купіль—Писарівка—Красилів). Случ переходив три рази з рук до рук серед завзятух боїв, що тягнулись майже два тижні.

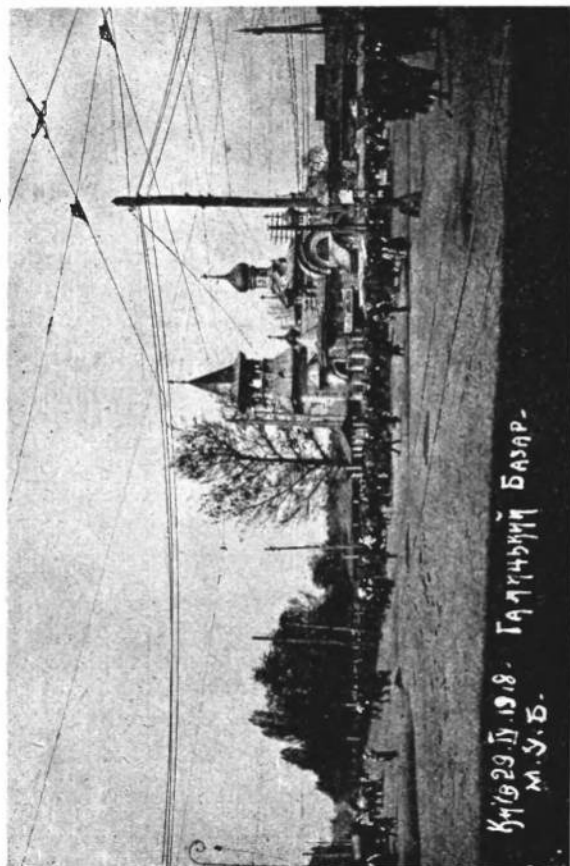
*) Запорозьська Січ зложена з повстанців проти гетьмана в Катеринославщині під кмдою от. Божка, долучилась при відступі перед большевиками до Запорозьців (цвітень, поч. мая 1919) і ділила їх долю.

За повстання в Теофіполі, большевики при своїм повороті спалили з пімсти село. Се викликало нове повстання проти них і то вже цілої теофіпольської волости і деяких сусідних. Повстанці прогнали большевиків на якийсь час. Теофіполь перемінився в табор, наче за татарських часів. Селяне, узброєні в рушниці і кулемети, везли на возах жінок і дітей враз з майном і гнали всю свою худобу на захід, перед новими наступаючими большевицькими силами. Вони звернулися до корпусу С. С. з прозьбою о поміч, а головно просили о артилерію, якої не мали. Стрільці вислали батарею і дві сотні кінноти і разом з повстанцями прогнали большевиків аж до З'яслава.

З початком липня 1919 повели большевики рішучий наступ на цілий український фронт. Відбили Проскурів, Фрампіль та загрожували Камінцеві, де перебував український уряд.

З заходу в Галичині переломили Поляки фронт галицької армії, які забракло амуніції і змусили її до відступу поза Збруч на Придніпрянщину 16. липня 1919. Під сей час була часть С. С. в Лянскороні, де вони переформувались у дві дивізії*) і відійшли на фронт під Балин. Тут злучились з рештою С. С. і повели 21. липня наступ на північ від Балина, розбили на голову большевиків, забрали їм дві гармати, кулемети, обоз і дали тим можливість, галицькій армії переформуватись і зайняти боєву лінію.

*) Кмдтом 1. дивізії полк. Сущко, а другої полк: Рогульський.

Київ 29. Ію. 1918. Галицький Базар.
М. У. Б.

Галицький базар в Києві.

(Туди С. С-ці виходили з Києва і вертали назад у Київ.)

Наступ придніпрянських і галицьких військ.

Почався новий наступ з кінцем липня 1919 з метою здобути Київ. Стрільці стояли на самому лівім крилі наступаючої армії. Вони мали завданням посуватися в напрямі на північ (Чорний Острів, Староконстантинів, Шепетівка) а відтак на пів. схід (Новоград Волинський, Коростень). На право стояли в безпосередній злуці з 2. корпусом (4. золочівська бригада в якій під сей час був 2. гарм. полк С. С.) гал. армії і підлягали йому оперативно. Стрільці розбили большевиків під Чорним Островом, Антонінами, Пузирками, заняли Шепетівку, де стрінулися з польськими військами. Помінаючи конфлікт в Шепетівці — до бою між ними не прийшло, бо Поляки на основі переговорів з велико-українським урядом відійшли на умовлену лінію на захід — за ріку Горинь. В дальшій наступі С. С. на Новоград Волинський і Коростень їх ліве крило пересувалось все попри Поляків, що наступали на большевиків з заходу і приходило нерозуміння. В Новограді Вол. захопили Поляки стрілецький обоз, а на захід від Шепетівки взяли в полон в другій половині серпня полеву варту С. С., яку однак опісля випустили на волю.

Наступ інших частин галицької і придніпрянської армії розвивався успішно. Занято: Жмеринку, Винницю, Козятин, Бердичів, Житомир, на полудні Умань, Балту, а вкінці серпня по великім бою Київ.

Та місце большевиків заняв новий ворог —

війська Денікіна. По однодневнім перебуванні в Києві укр. війська муслили відійти на захід на лінію Козятин—Бердичів—Житомир. Київ опинився в руках Денікіна. Крім сего Французи висадили нові російські війська в Одесі, які стали займати полудневу Україну.

Війна з російськими реакційними військами Денікіна.

По опущенню Києва укр. уряд став вести переговори з Денікіном — але на дармо. Московська реакція не хотіла і чути про се, що Україна має відділитись від Росії і стати самостійною державою. Почалась війна з новим ворогом. Богато війська з північного большевицького фронту стягнуто на полудне проти Денікіна, а тому Стрільці, здержуючи приблизно місяць большевиків, поступенно відступали, держачи однак лінію Шепетівку-Полонне сильно в своїх руках.

В жовтні 1919, року переїхали С. С. на пол. фронт, бо большевики, заняті борбою з Денікіном, який загрожував Москві, здержали ворожі наступи проти українських військ.

Січові Стрільці дуже радо йшли проти найбільшого ворога України: московської чорної сотні. Се була майже річниця славних стрілецьких боїв під Києвом, боїв з сею самою російською реакцією, до якої збирався пристати гетьман Скоропадський, щоб укупі будувати „єдину Росію“. С. С. заняли фронт на полудни від Жмеринки (Тульчин—Рахни). Перший полк С. С. розбив московських

добровольців під Журинном та забрав їм одну гармату. Але в тім часі прийшла катастрофа для укр. армії і України.

Україна через війни проти гетьмана, большевиків, Поляків, Денікіна була крайно вичерпана. Брак було зброї, амуніції, а передовсім убрань і ліків. Прийшла зима з великими морозами, а багато козаків не мали не то плаща, а навіть і сорочки. Серед війська ширився вже літом страшно тиф в різних відмінах (поворотний, черевний, плямистий). Зимом пошесть тифу ще більш нищила військо, шпиталів було за мало, козаки гинули сотнями без ліків в голоді, холоді, без потрібної вигоди і лікарського догляду. Серед таких відносин галицька армія, що становила більшу часть українського війська, рішилась заперестати війну з Денікіном і перейти на його сторону.

Настав страшний заколот. Дійсна катастрофа. Наддніпрянська армія відступала на пів. захід і на північ. Галицька йшла на пол. схід до Денікіна. Не бої, не хороби знищили так українське військо, як се, що розходився брат з братом. Серед морозу і заверух ішли понуро останки української армії — йшли — майже голі і голодні послідні вірні сини України, які не хотіли брататись з ворогом. Ішли між ними і Січові Стрільці, ті що зросили своєю кровю майже цілу Україну. Йшли на північ на Проскурів—Староконстантинів, відбиваючись ще останками сил від наступаючого ворога, йшли ті колись славою вкриті Ес'еси (С. С.) без крихітки надії на щось кращого, йшли з дум-

кою, що може у непроглядних волинських лісах захищати волю України і будуть її до краю боронити. А ворог наступав. Взяв Проскурів, взяв Староконстантинів — а на півночі залізну дорогу Шепетівка—Печанівка заняли Поляки. Тиф не щадив і даліше С. С. Стрілецькі казарми в Староконстантинові, перемінені на шпиталі, наповнено хорими та лишено на ласку і неласку ворога*); не було їх куда даліше везти. Останки укр. армії між ними С. С., опинились в Чарторії і поближких селах, окружені зі всіх сторін ворогами — з полудня Денікін, большевики зі сходу, Поляки з заходу і півночі — а тиф нищив їх даліше. В Чарторії зібралась 2. грудня 1919 стрілецька Рада і стрілецькі старшини — рішати — куда йти і що робити! До Денікіна нам не йти, до Поляків нам не йти, до большевиків нам не йти — се все наші вороги — що-ж остається? Проти всіх тих ворогів ми воювали, проти всіх них боронили Україну, проти всіх них проливали кров і лягали головами. Воювати з ними всіми, як правильна військова частина — не сила.

Стрілецькі старшини рішили остаточно розв'язати славний корпус С. С., кожному лишити вільну руку, най іде куда хоче, а зброю віддати тим, що вже не як Січові Стрільці, а як местники-пар-

*) З хорими осталась жінка-лікар Др. Скачківська-Сушко, яка опісля сама захоріла тифом. Се оден з гарних стрілецьких типів. Вона була при Стрільцях від повстання проти гетьмана, ранена два рази при сповнюванню лікарських обов'язків на фронті, дісталась в большевицький полон, з якого утекла.

тизани підуть помагати народові в повстаннях та боротьбі за волю. І так С. С. розійшлись на те, щоби колись в відповідний час піднести знова в гору стрілецький прапор і всі, хто при життю — знова вкупі оружно задати ворогові смертельний удар і пімститись за всі знуцання над українським народом.

Стрілецькій Раді, яку вибрано з початком падолиста 1919 в Староконстантинові, передано дальший провід Січових Стрільців і вона то, коли прийде слушний час, має знова покликати С. С. до зброї.

Січові Стрільці розійшлись, — розійшлись ті славні Січовики, які карали всіх ворогів, що протягали руки на волю українського народу. Так перестав існувати корпус С. С., який три рази добував столицю Київ, який дорого віддавав кожний клаптик землі, корпус, якого страшні тяжкі гармати несли страх і смерть добуваючи Львів. Розійлись вояки, про яких слушно говорить бувший президент Директорії У. Н. Р. Винниченко у своїм творі „Відродження нації“: „Таке вітсько лучається в історії раз на тисячу літ“. Розійшлись — а не піддалися — і не зрадили. Найбільша часть С. С. пішла в партизани і тій частині передали всі прочі зброю, гармати, коні і все вітськове майно. Ті стрілецькі партизани пристали до отамана Тютюнника. Він перебився через фронт Денікіна і зайшов на зади ворога. Часть з тих Стрільців під проводом кмдта б. піш. полка С. С. пішла на Лівобереже і там досі карає ворогів. Багато пішло в Галичину домів, багато інтерновали Поляки

Січові Стрільці слухають в Київі як кобзар співає козацькі думи.
Межи ними бачимо двох Уссесів в „мазепниках“.

**ПАМ'ЯТИ ТИХ,
ЩО ПОЛЯГЛИ ПІД КРУТАМИ*).**

*) З „Українського Слова“.

Я хочу нагадати про одну подію, що сталась в 1918 р. біля однієї стації залізниці на Чернігівщині. Ся подія не знайшла собі згадки у великій трьохтомовій історії Української Революції; про неї мовчать тепер і ті, що колись урочисто прославляли пам'ять учасників сеї події, прикладаючи до них стародавню латинську приказку „dulce est pro patria mori“ (солодко вмерти за рідний край). Але сеї день напевно згадують на широкій Україні десятки бідолашніх матірок і батьків, чії сини полягли в отім нещасливім „бою під Крутами“...

Було се 17. січня 1918 року по старому стилю. Хто з нас, Українців лівобережних, не знає невеличкої стації Крути на залізній дорозі з Київа до Конотопа? Звідси розходяться бокові вітки, одна на Чернігів, друга на Пирятин та Прилуки. Коло стації високі тополі. Широка без краю площина, рівна як море. Недалечко Ніжин, що коло його, на сих розлогих ланах відбувалась знаменита „Чорна Рада“ влітку 1663 року; недалеко звідси й Борзна, батьківщина славного полковника Семена Палія, а близько неї хутір Мотронівка, де жив і помер Панько Куліш, де його поховано поруч його шурина й товариша Василя Білозерського, Кирило-Методіївського братчика й редак-

тора „Основи“. Звичайно, на сій малій стації, коли приходили київські потяги й подорожні пересідали на „вузькоколіїку“, щоб їхати далі на Чернігів, чи на Прилуку, бувало людно й оживлено, навіть тісно в невеликому стаційному будинкові. Але в ті дні — в половині січня 1918 р. було порожньо й глухо. З півночі на Україну наступав ворог, той старий історичний ворог, що колись не раз тим самим шляхом од Конотопа на Київ наступав під проводом бояр Ромодановського, Великогагіна, Шереметєва, та ниших. І тепер точнісінько тим самим шляхом, тільки що не ґрунтовою дорогою, а по залізній колії наступали його внуки. Звались вони тепер не „государевою ратью“, а „товарищами-большевиками“, а вели їх не царські бояре, але царський жандармський полковник Муравйов і „товарищ“ Ремньов. Поїзди вже не ходили, і тільки холодний вітер вільно гуляв по степу кругом стації.

В столиці України тільки що урочисто було проголошено у великому білому будинкові під широкою сферичною банею з шкляним дахом („Педагогічний Музей“) самостійність і незалежність України. Але нікому було її захистити й оборонити, і „варвар з півночі“, про наступ якого повідомив українську інтеліґенцію, зібрану в салі Українського Клубу на стрічі нового 1918 року, голова тодішнього уряду українського В. Винниченко, насував мов темна хмара й грозив, як казав промовець, „знищити культуру на нашій землі“. І ми всі, що зібрались тоді коло одного столу, сумно вітали новий рік, як „morituri“, — ті що

мали вмерти, як висловився другий промовець, член тодішнього уряду, п. Микита Шаповал.

Але ми не зуміли стрінути ту смерть, як вояки зі зброєю в руках, ми — „старі Українці“. Бо хоч ми й звикли деклямувати гарні слова про любов до України і дійсно любили її в душі, але становище духових рабів в царській державі не могло виховати з нас вояків; ми не мали традицій лицарської оружно́ї боротьби, ми вміли боротись тільки таємно у подполлі; ми вміли й умірати, але смертю жертви-з руки ката, а не з мечем в руках на збройнім поєдинку. Ми були не винні в тому; се було наше прокляття, се ми покутували гріхи наших предків, що не стало в їх до краю завзяття. І коли лютий ворог переступив тепер українські кордони, а в середині, в столиці звили собі кубло зрада і повстання, у нас не було сил. Молодий Український Уряд умів добре промовляти, був щедрий на обіцянки всяких благ, од усього серця хтів ущасливити український народ новим соціялістичним ладом, але не умів організувати силу, щов оборобнити себе й той новий лад, який він хотів запровадити на рідній землі.

Коли ворог стояв уже під Бахмачем, нікого було вислати, щов оборонити сей найважніший стратегічний пункт, сей справжній „ключ до Київа“. Ті „мільони штиків“, на которі ще влітку думала спиратись Центральна Рада, давно розлетілися як дим. Стояли, правда, в Київі полки, що носили гетьманські імена: був полк Хмельницького, полк Сагайдачного, полк Дорошенка, був навіть полк Михайла Грушевського. Але вони, давно вже

спантеличені й здеморалізовані, оповістили „нейтралітет“. Було в Києві багато „свідомої“ інтелігенції“, але жертвувати своїми головами вона не вміла чи не хотіла; тільки десятки з неї стали потім до боротьби на київських вулицях. Але була молодь. Вона не мала в душі наших сумнівів і вагань. Вона не знала різниці між словом і ділом. Не багато було її. Коли настав критичний момент, то „Помічний студентський курінь“ один в два дні зібрався й вирушив під Бахмач. Були тут студенти університету й гімназисти. Багато де-хто утік з дому, боявся прощатись з батьком-матір'ю, щоб їхні сльози не вдержали їх вдома. Більшість ніколи перед тим не тримала рушниці в руках, не бачила „війни“ у вічі. Чи знали ті, хто послав сих дітей, що посилає їх на убиті? Самі вони, коли її знали, що йдуть на смерть, то пішли, не вагаючись. Провідниками в їх були „українізовані“ офіцери, которі грали в карти й піячили в своїм вагоні, коли ворог був уже зовсім близько, насідав на стацію Крути. Як побачили ті офіцери, що діло погане, гукнули на машиніста, щоб рушав на Київ і утікли, навіть не попередивши своїх вояків. І ті—хто встиг на ходу догнати поїзд, ті врятувались, а хто ні, — тих заскочили в десятеро численніщі й сильніщі вороги й замордували, — не просто вбили, а звірськи замучили. Отсе й була „трагедія під Крутами“, про яку тепер ми, за всім тим лихом, що потім було, ніби й призабули. Ми навіть докладно не знаєм, хто там саме згинув, кожен знає тільки своїх особистих знайомих: я знаю Володимира Шульгина,

Миколу Лызогуба, Поповича... другий може знає інших. А тимчасом імена їх усіх повинні бути золотими буквами вписані на сторінках нашої історії. Бо то були справжні герої, вони дійсно любили Україну й положили за неї своє молоде життя. Вони не могли своїми трупами захистити свободу рідного краю, але вони своєю кров'ю освятили те місце, за яке полягли. Наш увесь рух був би нічого не вартий, як би в йому не було таких, як ті, що полягли під Крутами; і коли єсть може і будуть такі, що вступатимуть в їхню тропу і не багатимуться дійсно життя своє за вільну, самостійну Україну віддавати, то Вона буде!

Дмитро Дорошенко.

Накладом „Чорногори“ вийшли дві дуже веселі комедії О. Ю. Федьковича: „**Так вам треба!**“ та „**Ян козам роги виправляють**“ або „**Ян пурявих уговнують**“. Хто пришле на адресу Др. Д. Коропатницького, **Dr. D. Koropatnyskuj in Wien VIII, Langegasse 14** (Europa, Austria), 1 доляра той дістане обі ті комедії та „**Про Січових Стрільців**“. У нього дістане рівнож 34 прекрасних, кольорованих листівок (карток) — а то три роди — рівнож за 1 доляра. Хто пришле відразу найменше **5 долярів** той дістане **дуже значний рабат** в натурі (то є в книжках).

Видання „Чорногори“ редагує Др. К. Трильовський. Його адреса (для справ редакційних, січових та сел. радикальної партії) є: **Dr. K. Trylowskuj in Wien XVIII, Martinstraße 13** (Europa, Austria).

★

„Січові Вісти“ („Sichovi Visty“),

письмо присвячене січовим справам, просвіті і науці виходить два рази на місяць в Шікаґо і стоить річно лише 2 доляри.

Адреса: „Sichovi Visty“, 2241 Rice Street, Chicago, Illinois. — U. S. Am.

Поручаємо горячо сю часопись.

Народну бібліотеку „Чорногора

що буде містити визначні твори українських і чужих письменників та

„Чорногору“

ілюстроване неперіодичне листьмо під редакцією Др. К. Трильовського — треба замавляти на адресу:

**Dr. D. Koropatnyskyj in Wien VIII,
Langegasse 14 (Europa, Austria).**

Хто хоче дістати дуже цікавий
календар „Запорожець“
(55 образків!)

і „Січовий Співаник“
(40 образків!)

най прийме на повизшу адресу 1 доляра.

Адреса приватна Др. К. Трильовського
(для справ редакційних, січових і т. и.) є:

**Wien XVIII, Martinstrasse 13
(Europa, Austria).**